

ויחי
ה' תשע"א
כתובת:
Oraysa10@gmail.com
il.com

אורחיה ויהי

= פרשת ויחי =

ברכת יוסף

(מט, כב) בן פרת יוסף בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור: (כג) וימררהו ורבו וישטמהו בעלי זוזים: (כד) ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל: (כה) מאל אביה ויעורר ואת שדי ויברכה ברכת שמים מעל ברכת תהום רבצת תנות ברכת שדים ורוזם: (כו) ברכת אביה גברו על ברכת הורי עד תאות גבעת עולם תהיין לראש יוסף ולקדקד גזיר אוןיו: פ

הנה רובם של שבטים מובן מה המכוון בברכתם, או בתכונת השבט, או על חלקו ומקומו מה יהיה שם, או מתי יהיה שבטם מושיעם של ישראל. אבל ברכת יוסף גם על פי מליצתה אין לה ביאור, מהו פורת ומיהם הבנות, מי מררו ומיהם בעלי החצים. מהי קשתו ומיהו אביר יעקב, ומהי אבן ישראל. מה ההבדל בין ברכות תהום לברכות שדים ורוזם. מהם ברכות אביו ומהם ברכות הוריו. מה ההבדל בין ראש יוסף לבין קדקדו.

מלכות יוסף לעומת מלכות יהודה

שני מלכים יצאו מיעקב, יהודה בן לאה ויוסף בן רחל, לא הרי מלכותו של יהודה כמלכותו של יוסף, אולם שניהם הנהגת מלכות השייכת לישראל, וכך גם היה במשך הדורות, וגם בגאולה העתידה אמרו ששני משיחים הם, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. מטעם זה ברכתם של שני אלה ארוכה יותר מכל השבטים, כפי מהותם שהם מלכי ישראל.

והנה יעקב נתברך מאת אביו יצחק בעשר ברכות, (כו, כח-כט) וַיִּתֵּן לְךָ הָאֱלֹקִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֵב דָּגָן וְתִירֹשׁ: יַעֲבֹדוך עַמִּים [וישתחוּ] לְךָ לְאֲמִים הַנָּה גְבִיר לְאַחֶיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ אֲרֶרֶךְ אֲרֹר וּמְבָרְכֶיךָ בָּרוּךְ. כשנתבונן נראה, שהפסוק הראשון שהוא טל השמים וכו' נתן יעקב ליוסף, שהרי אמר לו ברכות שמים מעל ברכות תהום וכו' שהם הברכות על ריבוי הגשמיות, אולם הפסוק השני יעבדוך עמים וכו' המבטאות את הברכה של האנשים, זה ניתן ליהודה, עד שחז"ל (ב"ר סו, ד. צח, ו) דקדקו שיצחק אמר 'בני אמך' אבל יעקב אמר 'בני אביך', היינו ששינה בהעברת הברכה, ותירצו שיעקב היו לו כמה נשים ולכן הוצרך לשנות לבני אביך. אולם אורריך ארור ומברכריך ברוך זה לא נתן יעקב לשבט מסוים, ברכה זו נשארה לכל כלל ישראל, וכדמוכח לגבי בלעם (במדבר כד, ט) פָּרַע שָׁכַב פְּאָרִי וּכְלָבִיא מִי יִקְיָמוּנוּ מְבָרְכֶיךָ בָּרוּךְ וְאֲרֶרֶךְ אֲרֹר. [אולם יתכן שהיא שייכת ליהודה, ומאחר שהוא מלך ישראל לכן היא שייכת לכלל כלל ישראל, ומאידך משמע בזהר פרשת בלק, שברכת יוסף עלי עין היא הגורמת שלא תשלוט קללה בישראל, משמע שזה שייך לחלקו של יוסף, ויל"ע].

עפ"י יובן שמלוכת יוסף באה לידי ביטוי במה שהיה משביר, ובחלמותיו ראה אלומות. גם בכורת יוסף באה לידי ביטוי במה שקיבל שני חלקים בארץ, וגם שהיתה ארצו המבורכת מכל השבטים. גם המנחיל את הארץ - יהושע, משבט אפרים הוא. אולם בענינים של כבוד ישראל, כשבא לידי ביטוי מעלת אנשי בני ישראל, שם יהודה גבר באחיו, וכמו בדור המדבר שיהודה היה בראש, שנכנס לים סוף תחילה, ושהלך תחילה בכל מסעיהם, ולבסוף גם 'מלכות ישראל' לדורות.

ההבדל שבין שני המלכויות, בא לידי ביטוי במה שנמשלו שני שבטים אלו. יהודה נמשל בפי יעקב לאריה, מלך החיות. אולם יוסף נמשל בפי משה (דברים לג, יז - בכור שורו הדר לו) לשור - מלך הבהמות. ודאי שהדברים עמוקים, אולם גם לפי פשוטם הנראה לעין נוכל להבין שמהותו של האריה הוא לטרוף וכולם מתיראים ממנו, כן מלכות יהודה טורפת את אויבי ישראל ויראתה נופלת למרחוק, וכן היה בימי דוד ושלמה ביחוד. אולם הבהמה היא ביתית, ועיקרה לשימוש האדם והשגת טוב ממנה, או במאכלה או בחרישה וזריעה, או לשם משא וכל כיו"ב.

והנה השור מורה בכל מקום על שפע הגשמיות, וכמ"ש (משלי יד, ד) בָּאֵין אֲלָפִים אֲבוֹס בָּר וְרֵב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר, שפירושו שבאין שוורים הקרוים 'אלפים', האבוס בר וריקן, אבל ריבוי התבואה בכח שור. גם פרעה בחלומו ראה ענין העושר והעוני בפרות. [ואמרו חכמינו (חולין פד). 'עשתרות' שמעשרות את בעליהן, וצאן ובקר הם תחת מלכות השור מלך הבהמות]. גם לשון 'פרי' הוא משום כח הפריה וההפראה שבה.

נמצא שכחו של יוסף לפרות ולרבות, וזה כח השור והפר. אלא שיעקב הדגיש את הנקודה של הפריה ורבייה - בן פרת יוסף. אבל משה הדגיש את כח השור להלחם ולהרבות על ידי כחו, וכמו שיתבאר בס"ד להלן.

אבל האריה אין בו מכח החידוש והריבוי, אלא כל ענינו הוא מה שטורף מאחרים. כיו"ב תמצא שכשבאו לדוד המלך ואמרו לו עמך ישראל צריכין פרנסה (ברכות ג:) העצה היא "לכו ופשטו ידיכם בגדוד", לטרוף מאומות אחרות שהם יהיו מאכל לישראל, אבל ביוסף כתיב מבורכת ארצו, ולא היה צריך לאחרים או לטרוף, וכל עיקר גבורתו נצרכת לו לשמור שלא יטלו ממנו את שלו, ולכן בהם עמים ינגח, ודי בנגיחה על מנת שיהיו בשלוח ובטח.

גם מצאנו בענין הבכורה שהיה ענינה לפרנס את בית אביו וגם לענין הכבוד, וזה קנה יעקב מעשו, ולכן הוא הכין את צרכי הבית בשעה שעשו היה בשדה. ומטעם זה רצה יצחק לברך את עשו כי ציד בפיו, שזה מורה שהוא הבכור ועושה בצרכי הבית ולכן ברכתו מטל השמים וכו' וישתחוו לך בני אמך, אבל מאחר שהאמת היתה בהיפך לכן קיבל יעקב את הברכות.

ישנו עוד הבדל שבין שני המלכויות, שמצאנו שמלכותבית דוד ענינה 'משפט', (ירמיה כא,יב) בית דָּוִד כֹּה אָמַר ה' דִּינֹו לְבַקֵּר מִשְׁפָּט, ולכן דנים אותו והוא דן, אולם מלכי ישראל מלכי 'חסד' הם, (מ"א כ,לא) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו עֲבָדֵי הַנֶּה נָא שְׁמַעְנוּ כִּי מַלְכֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי מַלְכֵי חֶסֶד הֵם נְשִׁימָה נָא שְׁקִים בְּמַתְּנֵינוּ וְנַחֲבִלִים בְּרֹאשֵׁנוּ וְנִצָּא אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אוֹלֵי יַחֲיֶה אֶת נַפְשֵׁךְ. מה שלא מצאנו במלכי בית דוד לחנון את הכבושים תחת ידיהם.

יש מקום להמשיך ענין זה, שבמלכי בית דוד מצאנו שכפו על קיום התורה, כגון חזקיה שנעץ חרב בבית המדרש, או יאשיהו שביער את כל הע"ז, וכן דוד ושלמה כפו על קיום התורה והמצוות, אבל הנהגת מלכי יוסף היתה במקל נועם, וזה היה שורש הויכוח של ירבעם עם שלמה ורחבעם בנו. נראה ביאור ההבדל בהנהגתם, ששיטת יוסף היתה שכל אחד צריך לעבוד את ה' כאשר עם לבבו, ועיקר העבודה היא בהצנע לכת והסתר דבר, ולכן מצאנו בתרגום (מט,כד) שיוסף קיים את התורה בסתר. ועיקר עבודת ה' של יוסף שהיא ענין הקדושה אכן ענינה בדברים שבלב. אולם שיטת יהודה שצריכים לקיים את התורה בפרהסיא, וענין יהודה שהיא ההודאה בד"כ ענינה הפרסום, וכמו שמצאנו ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל, וכן רובם של שירות ותשבחות ענינם ברוב עם.

ואמרו (סוטה לו:) א"ר שמעון חסידא, יוסף שקידש שם שמים בסתר הוסיפו עליו אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא [=יהוסף], יהודה שקידש שם שמים בפרהסיא נקרא כולו על שמו של הקדוש ברוך הוא".

עוד מצאנו בירושלמי (פאה פ"א ה"א) "אמר רבי אבא בר כהנא, דורו של דוד כולם צדיקים היו, וע"י שהיה להן דילטורים היו יוצאים במלחמה והיו נופלים, וכו', אבל דורו של אחאב עובדי ע"ז היו, וע"י שלא היה להן דילטורין היו יורדים למלחמה ונוצחין" וכו'. ואמרו (ב"ק יז.) "אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחאי, מאי דכתיב אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור, כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה לנחלת שני שבטים, שנאמר אשריכם זורעי ואין זריעה אלא צדקה, שנאמר זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד, ואין מים אלא תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים, וזוכה לנחלת שני שבטים, זוכה לכילה כיוסף דכתיב בן פורת יוסף בנות צעדה עלי שור, וזוכה לנחלת יששכר דכתיב יששכר חמור גרם. אית דאמרי, אויביו נופלין לפניו כיוסף דכתיב בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ, וזוכה לבניה כיששכר דכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל". הרי שעיקר כחם בעבודת ה' של בני יוסף היתה בבין אדם לחברו אולם בבין אדם למקום היו נכשלים, אולם בני יהודה היה עיקר כחם בבין אדם למקום אבל בבין אדם לחברו היו נכשלים.

עוד צריך להקדים, שהמושג ברכה פירושו ריבוי, היינו שנכפל ונוסף על מה שהיה. יש שרמזו לזה מה שאותיות 'ברך' הם האותיות השניות, שזה מורה שא' נכפל ונעשה ב', י' נכפל ונעשה כ' וכו'. כמו"כ תיבת 'בכור' גם היא מאותיות השורש של הברכה. מטעם זה הוא גם נוטל פי שנים, כי הבכור שרשו בברכה, במה שגרם לברכה לאביו. [וגם לגבי יעקב ועשו תראה שאת בכורתו לקח ואת ברכתו נטל, כי הא בהא תליא].

ישנה נקודה נוספת, שהנה מלשון הנביא משמע שהנה בתחילה היה המלך יהושע מבני אפרים אלא שמאס ה' במלכות יוסף ולכן מינה את דוד וביתו אחריו למלכים, ומשמע שזהו מחסרון שבט יוסף. אולם לפי"ד נראה, שהנה מצאנו שיוסף ורחל הזכירו תמיד שם אלקים, וידוע שהוא השם שמנהיג את העולם כפי הדין, ויוסף לפי צדקו וצורת ההנהגה דיליה שכל אחד יכוף את עצמו לקיים את התורה בסתר, זה גרם שלא יכלו בני ישראל לעמוד בכך, ולכן כפעם בפעם הלכו אחרי העשתרות ואלהי צידון עמון ומואב וכדו', אבל משעה שהוקמה מלכות בית דוד שכפו על ישראל לכת בדרכי ה', הם מנעו את העם מכשולו, ושורש שמם וכפי שהזכירה לאה בכל מקום הוא יקו"ק, שזהו ענין שיתף רחמים בדין, ולכן הודה על חטאו ונמחל לו, וענין המקדש בחלקו ששם מודים ומתודים ומביאים קרבן ומתכפרים. כי לא יכלו לעמוד בדרגתם תמיד. וכן משמע בזהר כמה פעמים שמידת יוסף צדיק, היינו שאינו זז מדרגתו ימין ושמאל.

עפ"ז נבוא ונשכיל בביאור ברכתו וענינו של יוסף.

בן פרת יוסף

יוסף זכה לשני שבטים, אולם בעוד אביהם חי לא היה מקום לתת לכל אחד ברכה לעצמו ולא ליוסף עצמו, לכן ניתנה ברכת שניהם על שם יוסף, ושכחו של יוסף זכה להם. מעתה יובן שכל ענין חלוק הוא בין שני השבטים, חלקו הראשון למנשה וחלקו השני לאפרים, כי יוסף הקדים את מנשה לאפרים, וכך סדר תולדתם. עצם הענין שהברכה רומזת לשני השבטים כבר נזכר בכמה ראשונים (יעויין רוקח רמב"ן רבינו בחיי ואברבנאל), שביאר שכפל לשון פורת כנגד שני שבטים. וברמב"ן שהברכה לשון רבים משום שמכוון כנגד ב' שבטים. עפ"י הקדמה זו נבוא לביאור הכתובים.

נראה שעצם שמו 'יוסף' מרמז על הענין, וכמאמר רחל 'יוסף ה' לי בן אחר', היינו שביוסף יש את הכח להוסיף ולהרבות עוד, וכמו שאכן בניו נתוספו ונעשו שבטים כאילו יעקב ילדם.

רוב הראשונים (עיין אבן עזרא רשב"ם רמב"ן חזקוני ועוד) ביארו שבן הוא מלשון ענף, ופורת מלשון הסתעפות הענפים כמו פארות, וכך גם משמע בתרגום יונתן וירושלמי. או שהוא מלשון פורה ורבה (וכ"מ במדרש רבה כמה פעמים). אולם רש"י פירשו שהוא מלשון חן, כמו אפריון נמטיה, אלא שהרמב"ן תמה עליו מדוע חברו עם לשון ארמי. אולם יש גם מקום להסביר שהוא מלשון הפרדה, כמו "אוכלא דאפרת" (ביצה ב.), היינו שמיוסף נפרדו ענפים - בנים, היינו שנתפרד ונתחלק לבי שבטים. באופן שנוכל להסביר שבעומק כל הפירושים מביאים למקום אחד, שענינו של יוסף היה לפרות ולרבות, ולכן נתפרד ונתחלק לבי שבטים, ונסתעף עץ יוסף לענפים שנים, וזהו חנו של יוסף, היינו מה שיוסף אין העין שולטת בו אלא הוא שולט על העין של אחרים, וכן זה הוא הגורם לו לפרות ולרבות. ולהלן יתבאר עוד.

על פי זה יתבאר שהנאמר בן פורת ב"פ ענינו ב' השבטים העומדים תחת שם יוסף. ב' הענפים שנפרדו ממנו, וכל אחד מהם שמו לעצמו. האחד הוא מנשה והוא בן פורת יוסף בסתם, כי מנשה הוא העומד תחת שבט יוסף, וכמ"ש (במדבר יג, יא) לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה מְנַשֶּׁה גְדֵי בֶן סוּסִי: וכיו"ב נזכר פעמים רבות 'מנשה בן יוסף', מזה שלא נזכר כן לגבי אפרים (עיין במדבר כז, א. שם לג. לד, כג. לו, א. שם יב), והטעם לזה כי מנשה בכור יוסף, והוא העומד תחתיו, אולם אפרים הוא החידוש שיעמוד כשבט לעצמו, והוא עומד מצד עצמו, ולכן אפרים קודם למנשה, יען שחשיבותו עומדת מצד עצמה.

אפרים הוא 'בן פורת עלי עין', היינו שאינו פורת יוסף אלא הוא פורת כעומד 'על העין' על המעיין, וכמו שהמעיין כחו עצמי לו, וכח ההפראה שבו עומד מצד עצמו, כך העמיד יוסף בן שהוא כעומד עלי עין.

וזה בא לידי ביטוי במה ש'בנות צעדה עלי שור', היינו שחשיבותם להיות שני שבטים מתבטא במה שכל אחד מהם יש לו נחלה לעצמו בארץ ישראל, אבל לענינים אחרים נכנס שבט לוי במנין השבטים ואינם נמנים אלא כשבט אחד. וכך תרגם אונקלוס "תְּבִין שְׁבִטִין יְפָקוֹן מִבְּנוֹהֵי יִקְבְּלוֹן חוֹלְקָא וְאַחְסֵנְתָא", היינו שכל אחד יהיה לו תחום לעצמו כמו שה'שור' היא החומה, מיועדת

לתחום מקום מסוים, כך כל אחד מהם יקבל מקום צעד עם גבול לעצמו. ואפשר שגם נרמז זה בלשון 'צעדה' משום שחבל המידה היתה לפי צעדים.

וישטמוהו

ומצאנו ביוסף שני נסיונות גדולים שעמד בהם, א] שנאת אחיו, אולם הוא גמל עמהם רק חסד, ולמרות שיכל להמיתם לא עשה כן אלא אדרבה אמר להם אנכי אכלכל אתכם ואת זרעכם. ב] נסיון אשת פוטיפר, וחז"ל אמרו שגם בנות מצרים צעדו עלי שור לראות יפיו ולא התבונן בהם. היינו נסיון במידת הקדושה דיליה. ועיקרה שליטה על העין, שלא תר אחרי העין. [ולכאורה שנאת האחים ענינה שלא לתור אחרי הלב].

ואמרו בפסיקתא (רבתי יב) בטעם שיוסף עומד כנגד שטנו של עשו - עמלק, "אבל ברחל ראה מה כתיב ואחר נגש יוסף ורחל, ותשתחוין רחל ויוסף אין כתיב כאן אלא יוסף ורחל, למה כן, אמר אין אשה בעלת נוי כאמי והרשע הזה חשוד על העריות נתן עצמו ראשון ועמד לו לפניו שלא יראנה עשו, הוא שאביו מקלסו בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, מהו עלי עין (שכיסתה) [שכסית] עינו של אותו רשע מאימך. ד"א עשו טינף עצמו בעריות ובשפיכות דמים, מה שדרש ר' אבוה בן חמש עשרה שנה וכו', ויוסף גדר עצמו מן העבירה ומן שפיכת דמים, מן הערוה וימאן ויאמר אל אשת אדוניו וגו' (לט,ח), ומן שפיכת דמים שנאמר אתם חשבתם עלי רעה וגו' (נ,כ), ולפיכך יפול זה ביד זה. דבר אחר עשו ביקש להרוג את אחיו על רדפו בחרב אחיו (עובדיה א), ויוסף מנחם את אחיו וזנם וכילכלם וינחם אותם וידבר על לבם אנכי אכלכל אתכם (נ,כא) לפיכך יפול זה ביד זה. ד"א בעמלק כתיב ולא ירא אלהים וביוסף כתיב את האלהים אני ירא (מב,יח). א"ר יהושע בן לוי אף לעתיד לבא עתידין ראשי השבטים להזדווג עם שרו של עשו ואינו נופל בידם, וכיון ששרו של יוסף בא ומזדווג לו מיד הוא נופל לפניו, למה וכו', עם שרי כל השבטים יכול שרו של עשו לישא וליתן, אבל עם יוסף אינם יכולים להציל נפשם מיד להבה".

נראה שכנגד שני אלה זכה לשני ענינים גדולים. א] מלכות מצרים שזה ידוע ממאמרי חז"ל שכל מה שעמד בנסיון אשר פוטיפר שולם לו במלכות זו, פה שלא נשק וכו' יד שלא וכו'. ב] ברכת הריבוי והשפע הגשמי באופן גדול. וזהו גם מידה כנגד מידה, כנגד מה ששלט ביצרו ובגופו זכה למלוך על אחרים, וכנגד מה שעשה חסד קצר לפי חסד שהקב"ה השפיע עליו טובה וברכה.

נראה שגם שני הבנים מנשה ואפרים רומזים על ענינים אלו, מנשה רומז על מה ששכח שנאת אחיו ומחל להם, וז"ש כי נשני את כל עמלי ואת בית אבי, כי שכח שנאת אחים ומחל להם במחילה גמורה. ואפרים מורה על הריבוי וההפראה.

אפשר שזהו גם עומק הטעם בנידון שבין יוסף ליעקב, יוסף סבר שמנשה קודם, היינו שמעלתו על שמחל לאחיו גדולה יותר ממה שעמד בנסיון היצר, וזה גם כשיטתו שצריכים להיות בעלי חסד, מלכי חסד. אבל יעקב סבר שאפרים גדול ממנשה, כי העמידה בנסיון העריות קשה ממידת החסד, ואע"פ שעשה דוחה ל"ת, היינו שקיום מצוה גדול ממניעת העבירה, אבל בבאה לידו ועמד בזה הרי

גם קיים מצוה וגם נמנע מעבירה ותרתני איתנייהו ביה, ולכן זו גדולה ממנה. ולכן ברכת אפרים גדולה מברכת מנשה.

עוד צריך להסביר, שהנה כח יוסף בריבוי ובכורה היה גדול כ"כ, שגם מנשה בכורו זכה למעין בכורה, שהרי נטל שני חלקים בא"י, אחת מעבר לירדן ואחת בארץ כנען, מה שנראה כשני חלקים. וזה גדול ריבוי והולדה של יוסף שגם בנו נחשב למעין בכור מצד עצמו ונטל כעין שני חלקים.

עפ"י יבואר כך, שיעקב מסביר מדוע 'בן פורת יוסף' מדוע זכה למנשה שהוא בן פורת יוסף, וגם בו ניכר כחו של יוסף שהוא כח הבכורה, ועל זה מסביר שזה בא לו משום (כג) וַיִּמְרָהוּ נְרִיבּוֹ וַיִּשְׁטְמָהוּ בְּעַלְי חַצִּים, היינו בעלי לשון הרע, לעומת יוסף שגם בניו בעת שהיו רשעים לא היה בהם דלטורין, ולכן זה למנשה.

אולם משום (כד) וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ, היינו שלא נכשל בעריות, וַיִּפְּאוּ זְרַעֵי יָדָיו וּכְפִירוֹשׁ הַמִּפְרָשִׁים ששמו 'פז' עלי ידיו שזה מורה על המלכות ואולי גם הכונה לטבעת של פרעה, וכל זה היה מִיַּדֵי אַבְרָם יַעֲקֹב מִשֵּׁם רָעָה אֶבְרָם וְשָׂרָא, היינו שמידת אביר יעקב שהוא כח יוסף להתגבר על היצר מחד, ומצד שני לפרות ולרבות כעין אבירי בשן היינו כח השור, זה גרם שיהיה רועה את בית ישראל ומפרנסם, ו'משם' הכונה ממה שעמד בנסיון. וגם אמרו בזהר 'טוב עין הוא יברך' דקאי על יוסף ששמר על עיניו, היינו שהיה טוב עין גם מצד עמדו בנסיון וגם לצד אחיו.

ויעקב קיבל ברכות אביו בלשון 'א-ל שדי' פרה ורבה וכו', ולכן נתן שני אלה ליוסף, (כה) מֵאֵל אֲבִיךָ וַיַּעֲזְרֶךָ וְיָתֵר לְךָ וַיִּבְרַכְךָ, ומפרש מהם שני ברכות אלה, תחילה מפרש ענין הברכה - בְּרִכְתֵּי שְׁמַיִם מֵעַל בְּרִכְתֵּי תְּהוֹם רִבְצָת תַּחַת בְּרִכְתֵּי שְׁדַיִם וְנַחֲסִים, וכולל ג' עניני הטבע הגורמים להצלחה וברכה, השמים ממעל שהוא ענין המזל וכחות השמים כמו ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים, ששני אלה ימתיקו פירותיו ויתנו לו הצלחותיו, וכן הארץ תתברך לקראתו שיעלה התהום וישקה שדותיו, וגם האויר עצמו והחיים על פני האדמה יצליחו כנגדו.

וכנגד מה שהקב"ה יעזרהו, אמר (כו) בְּרִכְתֵּי אֲבִיךָ גָּבְרוּ עַל בְּרִכְתֵּי הוֹרֵי עַד תִּצְאֹת גְּבֻעֹת עוֹלָם, המפרשים ביארו שיקבל ברכת יעקב ופרצה ימה וקדמה עד גבעות עולם, וזהו גם מה שהתאוו לה גדולי עולם. אולם משמע לי שלשון 'גברו' בא גם על הנצחון במלחמה, היינו שאויביו יפלו לפניו, וזה בענין הנפשי, ולכן אמר לשון 'גברו', היינו שעל ידי ברכות אביך תזכה לברכות הורי שהובטחו לנצח את אויביהם, ולכן ישלוט על גבול גבעות עולם.

שני ענינים אלה - תהינן לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו, ראש יוסף הוא מנשה, שהוא בכור יוסף ונקרא על שמו, אולם קדקד נזיר אחיו הוא אפרים שנזר מלכות על ראשו. ואפשר שאמר קדקד על אפרים משום שעיקר חשיבות של אפרים היה במה שהיה עוסק בתורה, ולכן אפרים היה אצל יעקב ללמוד ממנו תורה, אבל מנשה זכה כח יוסף להצליח בחיים הגשמיים ולכן היה האיש על ביתו, כעין מה שהיה יוסף ממונה על בית פוטיפר ופרעה, ולכן נקרא מנשה ראש יוסף ואילו אפרים מכונה על שם הקדקד שהוא מקום המחשבה והעיון. ולדברינו שאפרים כנגד נסיון אשת פוטיפר הרי העינים תלויים במח ובקדקד, וכמ"ש (עירובין צה:) "בין עיניך זה קדקד".

איש איש כברכתו

ועד עתה נתבאר שהפסוקים כוללים את אפרים ואת מנשה וכל אחד בחלק לעצמו. אולם עם העיון נראה שאחר שרמז יעקב שיוסף הוא בן פורת, היינו שיש בו ענפים, כל ברכת יעקב מתפרשת לפי כל שבט בברכה לעצמה. היינו שמנשה יסביר את הפסוקים באופן אחד ואילו אפרים יסביר את הפסוקים באופן אחר. ובזה יתיישבו כמה וכמה שאלות.

אמרו חז"ל (סוטה לו:) "וידברו בני יוסף את יהושע לאמר מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב, ויאמר אליהם יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה, אמר להן לכו והחבאו עצמכם ביערים שלא תשלוט בכם עין הרע. אמרו ליה זרעיה דיוסף לא שלטא ביה עינא בישא, דכתיב בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, ואמר ר' אבהו אל תהי קורא עלי עין אלא עולי עין. רבי יוסי ברי חנינא אמר מהכא, וידגו לרוב בקרב הארץ, מה דגים שבים מים מכסין עליהן ואין העין שולטת בהן, אף זרעו של יוסף אין העין שולטת בהן".

והדברים תמוהים הלא יהושע משבט אפרים ואיך לא ידע שאין העין שולטת בהם. כמו"כ לא נתבאר במה נחלקו האמוראים.

עוד אמרו (זבחים קיח:) "רבי אבהו אמר, אמר קרא בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, עין שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאינו שלו, תזכה ותאכל כמלא עיניה. רבי יוסי ברי חנינא אמר ורצון שוכני סנה, עין שלא רצתה ליהנות מדבר שאינו שלו תזכה ותאכל בין השנואין".

אנו רואים שלשיטת רבי אבהו 'עלי עין' היינו כח העין היה בחלקו של אפרים, ולכן במשכן שבחלקו בשילה אכלו כמלוא הרואה, וגם לא שלטה בהם עין הרע. אולם בני מנשה שבא בטענה ליהושע על מיעוט נחלתם, אמר להם יהושע שהם צריכים להזהר מעין הרע (עין חתי"ס). על זה אמרו בני מנשה שגם להם יש ענין זה, ומידגו לרוב נפקא ליה.

נראה ביאור הדברים, שלשיטת רבי אבהו באמרו 'עלי עין' בא יעקב לברך את עין של יוסף, וזה שייך לאפרים וכמו שנתבאר, ולכן ביאר כל הענין על חלקו של אפרים. אולם לשיטת רבי יוסי ברבי חנינא, הנה זכותו של יוסף עמדה לשני בניו בשוה, ושניהם ידגו לרוב בקרב הארץ, וענין אכילה כמלוא הרואה נפקא ליה מברכת משה שמשום שהיה נרצה אוכלים גם בין השנואים. אולם ברכת עלי עין פירושה שגדל על המעיין בריבוי טובה וברכה ואין ענינה עין של אדם.

והנה שני החלקים שזכה יוסף על שמירת העין, גם שלא שלטה בו עין הרע וגם שיאכלו במשכן שבחלקו כמלוא הרואה, יש מקום להסביר הענין בשני אופנים. א] שמשום שלא שמע לאשת פוטיפר לכן לא תשלוט בו עין הרע, כמו שהוא לא נהנה מאשת רעהו בעבירה, וכמו שהוא לא נתן עיניו במה שאינו שלו, כך לא יוכלו להזיקו בעין הרע, שלא יהיה לאחרים כח לשלוט בו וליטול ממה שבידו (ועיין המגיד מדובנא בעיניו). ומה שלא התבונן בבנות מצרים שצעדו על החומה, זה גרם שבחלקו יאכלו על ידי העין, כאילו העין מתגברת ויוצרת חומה לעצמה לאכילת קדשים, וזהו 'עלי שור' מעל החומה, שכנגד החומה הנה בחלקו לא היתה חומה, והעינים שנשמרו מעבירה הם החומה לאכילת קדשים.

ב] בלשון הפרקי דר"א משמע שכמו שיוסף לא הסתכל בבנות מצרים, כך גם גרם שלא יוכלו לראותו. אפשר שכנגד מה שלא ראה אותם זכה שיאכלו בחלקו כמלוא העין, ובמה שלא נתן שיראו אותו זכה שלא תשלוט בו העין לדורות. (וקצת ראייה לזה ממעשה דר' יוחנן בברכות כ.).

אפשר שלשיטת רבי יוסי אין הפסוק מדבר כלל על ענין הריבוי וכח העין של יוסף, אלא על הברכה של יוסף עצמו, והיינו כשיטת רש"י שפורת הוא לשון 'חן', והביא אפריון נמטיה לרבי שמעון, ונראה ביאורו שיפרת' לשון 'פאר', וכמו שמצאנו בגמ' (ב"ק יז.) "זוכה לכילה נאה כיוסף שנאמר בן פורת וכו'", היינו שיעקב משתבח בו שהוא מפואר למרות שהיה במצרים, הנה היה שם כגדל על המעיין כגדל באופן עצמי, ולכן זכה שברכותיו יגברו על ברכות הוריו, כי היה בו כח מצד עצמו. ואפשר שהוא כעין מאמרם שהיה יוסף צריך להעמיד י"ב שבטים וכו', היינו שהיה ביוסף כח כאחד מהאבות.

שבת שלום ומבורך